

ПРЕНОСИ РЕЛИКВИЈА ИЗ ВИЗАНТИЈЕ НА ЈАДРАН У ПЕРИОДУ ИЗМЕЂУ VI И XI ВЕКА¹

Активност првог хришћанског цара на утврђивању хришћанског идентитета новоосноване престонице као и делатност његових наследника који су преносима корпоралних реликвија светитеља обезбедили граду на Босфору божанску заштиту, одредила је однос коју су Византици имали према распарчавању и дисеминацији реликвија светитеља, посредника између земаљског и небеског. У средишту кружног форума који је носио његово име, Константин Велики (306-337) је подигао монументални порфирни стуб на чијем врху се налазила његова статуа.² У статуу је василевс похранио честицу Часног крста, верујући да је овим чином заштитио град од непријатељских напада и освајања.³ Према Григорију из Тура, Константин је у кацигу статуе инкорпорирао један од светих ексера, којима је тело Спаситеља било приковано за крст.⁴ Апотропејска улога

---

¹ Овај рад проистекао је из дела једног поглавља докторске дисертације: D. Preradović, *Bisanzio sull'Adriatico nel IX e X secolo - Topografia sacra/ Byzance sur l'Adriatique aux IXè – Xè siècles- Topographie sacrée*, (relatori: Valentino Pace, Catherine Jolivet-Lévy), Università di Udine – Italia, École Pratique des Hautes Études – France, одбрањене 28. 05. 2011.

² О порфирном стубу, као и о облику његовог пиједестала и положају капеле која се у њему налазила в. С. Mango, *Constantine's Porphyry Column and the Chapel of St. Constantine*, *Δελτίον ΧΑΕ* 10 (1980-1981), 103-110, G. Fowden, *Constantine's Porphyry Column: The Earliest Literary Allusion*, *Journal of Roman Studies*, 81 (1991), 119-131.

³ О изворима који говоре о инкорпорињу честице часног крста у Константинову статуу, као и о разлозима који су навели василевса на овај чин в. Н. А. Klein, *Constantine, Helena, and the Early Cult of the True Cross in Constantinople*, in *Byzance et les reliques du Christ*, ed. J. Durand and B. Flusin, Centre de recherche d'Histoire et Civilisation de Byzance, Monographies 17, Paris 2004, 35. (са старијом литературом)

⁴ Код ранохришћанских писаца среће податак да је један од ексера био инкорпориран у цареву кацигу, а да су један или чак два ексера били искоришћени за изразу царевих мамуза. Византијски писци из познијег периода пренели су верзију легенде према којој су свети ексери били инкорпорирани у цареву зракасту круну. У вези са реликвијама које је које је у Јерусалиму пронашла Јелена, мајка првог хришћанског цара, и начину на који су употребљене у Константинопољу, као и о наративним изворима у којима се овај догађај описује в. Е. Bozoky, *La politique des reliques de Constantin à Saint Louis: Protection collective et légitimation du pouvoir*, Paris 2006, 78-81.

Сл. 1 Пренос реликвија светог Стефана Првомученика (?), Тријер, Трезор катедрале
 Fig. 1 Translation of the St. Stephen the Protomartyr (?) relics, Trier, Cathedral Treasury
 (према/after: K.G. Holum; G.Vikan, *The Trier Ivory, „Adventus“ Ceremonial, and the Relics of St. Stephen*, fig.1)

царевог стуба и статуе додатно је оснажена старозаветним и новозаветним реликвијама које су похрањене у његов пиједестал. На овом месту смештени су фрагменти крстова на којима су разапета два разбојника, стаклена фијала која је садржала миро којом је Господ помазан, кошара у којој су се налазили умножени хлебови, држало Нојеве секире као и стена из које је захваљујући Мојсијевом чуду потекао извор, али и *pal-ladium* који је Константин пренео из Старог у Нови Рим и тиме додатно потврдио легитимитет Константинопоља као нове престонице Царства.⁵ У царској палати чуван је Мојсијев штап. Осмишљеном акумулацијом реликвија у Константинопољу наглашена је потреба да се успостави веза између најзначајнијих хришћанских реликвија и Константина, његове породице, али и новоосноване престонице. Доцнија традиција приписала је Константину Великом и транслације корпоралних реликвија апостола и светитеља у Константинопољ, али је ова пракса посведочена неколико деценија касније. Заслугом Констанса II, године 365. у престоницу су из Ефеса пренете реликвије апостола Тимотеја, а већ наредне и апостола Луке и Андреја, које су све положене у цркву Светих апостола.⁶

Период владавине теодисијанске династије у значајној је мери уобличио идентитет богочуваног града како значајном градитељском делатношћу, како установељењем светачиких култова, међу којима би посебно требало истакнути значај Маријанског култа, тако и транслација значајних реликвија светих у престоницу Царства. Током друге

⁵ О наведеним реликвијама види: M. Karamouzi, *Das Forum und die Saule Constantini in Konstantinopel: Gegebenheiten und Probleme*, *Balkan Studies* 27 (1986), 222, n. 19.

⁶ C. Mango, *Constantine's mausoleum and the translation of relics*, *Byzantinische Zeitschrift*, 83 /1(1990), Issue 1, 51–62.

Сл. 2. Долазак
моштију светог
Јована Златоустог у
Цариград, Менолог
Василија II (Vat. gr.
1613)

Fig. 2 Arrival of Relics
of St. John Chrysostom
in Constantinople,
Menologion of Basil II
(Vat. gr. 1613), (према/
after: H. A. Klein,
*Sacred Relics and
Imperial Ceremonies
at the Great Palace of
Constantinople*, fig. 2)

половине V века су, поред припадника царске породице, у преносу реликвија у престоницу узели удела црквени и државни великодостојници.

Године 391. Теодосије I (379-395), пренео је, умотану у царску огртач и на својим рукама, главу светог Јована Крститеља из Халкедона у Цариград. Положио ју је у нову базилику саграђену на седам миља од града, Хебдомон.⁷ Око 421. године, у време Теодосија II (408-450) у престоницу је из Јерусалима пренета десна рука светог Стефана Првомученика. По свему судећи, тренутак уношења реликвије у Константинопољ, *adventus*, илустрован је на познатој слоновачи из Тријера (сл. 1).⁸ Вредна реликвија чувана је у капели о чијој се изградњи старала царева сестра Пулхерија, а која се налазила унутар Велике Палате. Неколико година касније, тачније 438. царева супруга Евдокија пренела је из Јерусалима још честица реликвија првог хришћанског мученика, које је похранила у цркву светог Лаврентија. Исте године, у Цариград су из Комана на Понту, пренете и реликвије, светог Јована Хризостома, негдашњег престоничког патријарха, које су смештене у цркву светих Апостола (сл. 2). У време око средине V столећа, у складу са конституисањем догме о Богородици (*Theotokos*) у престоници су саграђена три најзначајнија маријанска светилишта: црква Богородице Халкопратејске, у којој је чуван Богородичин појас, црква Богородице Влахернитисе, у којој је штован Богородичин мафорион и црква Богородице Одигитрије, у којој је највећа светиња била чудотворна икона Богородице Одигитрије

⁷ Према Созомену, цар Валенс (364-378) наредио је да се Претечина глава пренесе из Киликије у престоницу, али су се муле, које су носиле главу зауставиле у селу Косилаос, недалеко од Халкедона, одбијајући да наставе даље. Тек је Валенсов наследник Теодосије пренео ову вредну реликвију у престоницу, тачније у Хебдомон, где је његовом заслугом саграђена нова црква у којој је чувана глава светог Јована Крститеља.

⁸ G. Vikan, K. G. Holm, *The Trier Ivory, Adventus Ceremonial, and the Relics of St. Stephan*, DOP (1979), 114-133. (поново објављено у: G. Vikan, *Sacred Images and Sacred Power in Byzantium*, Ashgate 2003, XIV)

јеванђелисте Луке.⁹ Мада се у сачуваним наративима име Пулхерије, цареве сестре и супруге царевог савладара и наследника Маркијана, везује за оснивање сва три светилишта, као и за пренос Богородичиних реликвија из Палестине у Константинопољ, оснивање цркава као и преносе маријанских реликвија доводи се у везу са другим владарима.

Видљиво је, међутим, већ из овог лапидарног прегледа аквизиције реликвија, да у новооснованој престоници нису било реликвија светитеља из Рима, бар не корпоралних реликвија. Чак ни василевси нису могли добити више од контактне реликвије из Рима.¹⁰ У то време у Риму је још увек био на снази антички закон о неповредивости посмртних остатака према којем је откопавање гробова и распарчавање земних остатака упокојених сматрано светогрђем, те је било строго забрањено и кажњиво. *Requies aeterna* преминулих ничим се није смела нарушити. Том су се закону морали повиновати и византијски цареви и аристократија. Године 519. Јустинијан, императоров нећак и будући василивс, обратио се папи Хормизду са молбом да му пошаље честице земних остатака принчева апостола Петра и Павла и ђакон Лаврентија. Ова молба, међутим, није му услишена.¹¹ Понтифекс му је према *consuetudo sedis apostolicae* послао само контактне реликвије, вероватно комаде тканине које су биле положене на гробове светих. Једнаки одговор добио је Јустинијан из другог града Царства, када је замолио архиепископа Солуна за реликвије светог ратника Димитрија. Реликвију светог заштитника Солуна тражио је и цар Маврикије (582-602), такође без успеха. Најбоље документована епизода о покушају аквизиције корпоралних реликвија из Рима за неку цркву у Константинопољу јесте молба царице Констанције, Маврикијеве супруге, коју је упутила папи Григорију Великом (590-604) тражећи од њега главу светог Павла или неки други део апостоловог тела за базилику коју је у славу апостола саградила у империјалној палати. Сачувани понтифексов одговор садржи опширно и детаљно објашњење у којем су византијској царици појашњени обичаји Римљана који се тичу земних остатака светела односно забрану, директног контакта са њима, па самим тим и њиховог распарчавања, као и праксу полагања предмета на гробове светих који захваљујући контаксту са светим и саме попримају моћи (*virtues*) једнаке

⁹ О Богородичиним светилиштима и реликвијама у Константинопољу постоји обимна литература. На овом месту издвојили смо студије рецентнијег датума са обимном библиографијом. С. Mango, *The Origins of the Blachernae Shrine at Constantinople*, Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologicae Christianae: Split-Porec, ed. N. Cambi and E. Marin (Vatican City, 1998), 2:67-68; Idem, *Constantinople as Theotokopolis*, in *Mother of God: Representations of the Virgin in Byzantine Art*, ed. Maria Vassilaki (Milan, 2000), 17-25; J. Wortley, *The Marian Relics at Constantinople*, Greek, Roman, and Byzantine Studies 45 (2005): 171-87; S. J. Shoemaker, *The Cult of Fashion: The Earliest Life of the Virgin and Constantinople's Marian Relics*, DOP 62 (2008), 53-74.

¹⁰ За дефиницију појма *brandeum*, односно контактне реликвије в. DACL, vol. II/1, Paris 1910, s.v. Brandeum, col. 1132-1137 (H. Leclercq)

¹¹ О папској реликвијарној политици В. J. M. McCulloh, *From antiquity to the middle ages: continuity and change in papal relic policy from the 6th to the 8th century*, in *Pietas* (Festschrift für Bernhard Kötting), ed. E. Dassmann, K. Suso Frank, Jahrbuch für Antike und Christentum Ergänzungsband 8 (Münster 1980), 313-324.

корпоралним реликвијама. У истом писму, Григорије је упозорио царицу на страшне последице које су задесиле оскунаваоце светих гробова и истовремено изразио своје неслагање са таквом праксом присутном у Византијском царству сматрајући је светогрђем. Ипак, папа је обећао царици да ће покушати да јој пошаље опилјке са ланаца којима је било везано тело апостола, под условом да особа која струже ланац успе до њих да дође, будући да тај чин није сваки пут могућ јер зависи од воље самог светитеља.¹²

Став Рима према овом питању променио се у другој половини VIII века када је због последица Лангобардске инвазије 756. године папе Павле I (757-767) донео одлуку о отварању најзначајнијих гробова из римских катакомби и преносу реликвија на сигурније место, у цркве и манастире у граду. Овај процес translација реликвија из катакомби у Рим достигао је врхунац за време папе Паскала I (817-824) током чијег су понтификата небројене реликвије пренете из катакомби у цркву Свете Праседе у Риму.¹³

До тог су времена у Константинопољу концентрисане најзначајније хришћанске реликвије, будући да је након персијске инвазије на Сирију и Палестину 614. године и Арапског освајања Јерусалима 637/38. године значајан број реликвија светитеља пренет је у престоницу. Тада су престоницу донеле и највеће светиње Царства – реликвије Страсти: Часни крст, свето копље и сунђер, које су чуване у цркви Богородице Фарске унутар царске Велике палате.¹⁴ Наиме, Часни крст и тзв. Константинов крст чувани су у скевофилахиону царске палате одакле су у одређене дане преношени у цркву Богородице Фарске зарад штовања. У истој цркви чувао се Мандилион из Едесе који је пренет у Цариград 944. године за време Романа I Лакапена (920-944) као и десна рука Јована Крститеља, коју је Константин VI Порфирогенит (913-959) похранио на ово место 945. године.¹⁵

До 1204. године, у Константинопољу су се постепено стекле небројене реликвије светитеља, које су постале и мета многобројних ходочасника.¹⁶

¹² F. E. Consolino, *Il papa e le regine: potere femminile e politica ecclesiastica nell'epistolario di Gregorio Magno*, in: Gregorio Magno e il suo tempo, XIX Incontro di studiosi dell'antichità cristiana in collaborazione con l'Ecole Française de Rome, Roma, 9-12 maggio 1990, vol. I Studi storici, Roma 1991, 226-229.

¹³ N. Herman-Mascard, *Les reliques des saints : formation coutumière d'un droit*. Paris 1975, 49-53.

¹⁴ О цркви Богородице Фарске и реликвијама Страсти које су у њој чуване cf: P. Magdalino, *L'église du Phare et les reliques de la Passion à Constantinople (VIIe/VIIIe-XIIIe siècles)*, in *Byzance et les reliques du Christ*, ed. J. Durand, B. Flusin, Paris 2004, 15-30 (са старијом литературом).

¹⁵ О преносу Мандилиона у Цариград и о црквама у којима је чуван в. S. G. Engberg, *Romanos Lekapenos and the Mandilion of Edessa*, in *Byzance et les reliques du Christ*, ed. J. Durand, B. Flusin, Paris 2004, 123-142.

¹⁶ Након крсташког освајања византијске престонице 1204. године сакрална физиономија града значајно се променила, будући да су бројне реликвије тада однесене из Константинопоља и пренете на Запад, од чега свакако најзначајнији јесте пренос реликвија Страсти у Париз, где се и данас чувају. Из обимне литературе о реликвијама

Концентрација реликвија у византијској престоници имала је, свакако, и политичку улогу. Култови светитеља и реликвија нашли су се у фокусу конструкције политичког идентитета, на њима је било утемељено сакрално заснивање династије и државе. Као што је претходно речено, реликвије су имале и зналајну улогу у византијском дворском церонијалу.¹⁷

Корпоралне реликвије потврђивале су статус њиховог поседника, а не ретко, попут других драгоцених предмета, биле су део вредних империјалних донација и дипломатских поклона, користан елемент у изграђивању политичких афилијација између дародавца и примаоца поклона, те је у том смислу могуће говорити и о стратешкој употреби светитељских култова.¹⁸

У периоду између VI и XI столећа, који представља хронолошки оквир нашег истраживања, у византијске градове на Јадрану пренете су реликвије светитеља и то као део империјалних поклона или захваљујући ангажовању локалних црквених и административних великодостојника. Осим реликвија које је епископ Масимијан донео из престонице у Равену, током VI века је и Лаврентије, епископ Сипонта пренео из Цариграда реликвије светог Стефана Првомученика и свете Агате у град на Гаргану. Почетком IX века заслугом епископа Доната пренете су реликвије свете Анастасије и сестара Агапе, Ирене и Хионе из Цариграда, односно Солуна

које су штоване у граду на Босфору издвајамо најчешће цитирана дела. R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin. Première partie, Le siège de Constantinople et le Patriarcat oecuménique. Tome III, Les églises et les monastères*, Paris 1953. K. N. Ciggaar, *Une description anonyme de Constantinople du XIIe siècle*, REB 31 (1973), 335-354; Idem, *Une description de Constantinople traduite par un pèlerin anglais*, REB 34 (1976), 211-268; Idem, *Une Description de Constantinople dans le Tarragonensis* 55, REB 55 (1995), 117-140; G. P. Majesca, *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Washington DC, Dumbarton Oaks, 1984; Idem, *Russian Pilgrims in Constantinople*, DOP 56 (2003), 93-108; Idem, *The relics of Constantinople after 1204*, in *Byzance et les reliques du Christ*, ed. J. Durand, B. Flusin, Paris 2004, 15-30; B. Flusin, *Les reliques de la sainte Chapelle et leur passé impérial à Constantinople*, in *Le trésor de la Sainte Chapelle*, ed. J. Durand et M.-P. Laffitte, Paris, 2001, 20-33. M. Bacci, *Relics of the Pharos Chapel: A View from the Latin West*, in *Восточнохристиянские реликвиум/ Eastern Christian Relics*, ed. A.M. Lidov, Moskva 2003, 234-248; P. Maraval, *Lieux saints et pèlerinages d'Orient. Histoire et géographie. Des origines à la conquête arabe*, Paris 2004². J. Wortley, *Studies on the Cult of Relics in Byzantium up to 1204*, Ashgate Variorum 2009.

¹⁷ *Constantini Porphyrogeniti imperatoris de ceremoniis aulae byzantinae*, ed. J. J. Reiske, vol. I-II. Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae (1829-1830); R. J. H. Jenkins – C. Mango, *The Date and Significance of the Tenth Homily of Photius*, DOP 9-10 (1955-56) 123-140; I. Kalavrezou, *Helping Hands for the Empire: Imperial Ceremonies and the Cult of Relics at the Byzantine Court*, in: *Byzantine Court Culture from 829 to 1204*, ed. H. Maguire. Washington, D.C. Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1997, 53-79; H. A. Klein, *Sacred Relics and Imperial Ceremonies at the Great Palace of Constantinople*, in *Visualisierungen von Herrschaft*, ed. F.A. Bauer, BYZAS 5 (2006), 79-99.

¹⁸ О раним дипломатским мисија и поконима које том приликом ношени в. J. Herrin, *Constantinople, Rome and the Franks in the Seventh and Eight Centuries*, in *Byzantine diplomacy: papers of the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies*, Cambridge, March 1990 ed. J. Shepard and S. Franklin, London 1992, 91-107. О реликвијама као империјалним и дипломатским поклонима: H. A. Klein, *Eastern Objects and Western Desires: Relics and Reliquaries between Byzantium and the West*, DOP 58 (2004), 283-314.

у Задар. Тада су у Котор доспеле реликвије светог Трипуна. Византијски цар поклонио је венецијанском дужду реликвије пророка Захарије 819. године. Почетком XI века у Дубровник су донете реликвије и светог Зенобије и његове сестре Зенобије као и глава светог Влаха. Без обзира на скроман број ових преноса, сви они подједнако завређују нашу пажњу, будући да отварају нова питања у вези са конституисањем сакралне топографије градова који се истражују, па чак и читавих византијских тема, односно разлика која се постојале између источне и западне обале Јадрана, као и питања о првобитном смештају реликвија, било да је реч о већ постојећим сакралним објектима или градњи нових цркава итд. Највише истраживани и историјски најзначајнији пренос светог Марка из Александрије у Венецију 828. године и пренос светог Николе из Мире у Бари 1087. године, нису уврштени у истраживања које се овде излаже, будући да је реч о преносима реликвија из градова који у то време нису били у саставу византијске државе, као и да су у питању транслације које су биле потакнуте специфичним локалним црквеним и политичким околностима.

У хронолошком низу, први забележен, а при том и политички мотивисан пренос реликвија из престонице Царства у један град на Јадрану јесте транслација реликвија светог Стефана Првомученика и свете Агате из Константинопоља у Сипонто, о којем сазнајемо из сачуваних хагиографија епископа Лаврентија Мајорана. Време столовања овог прелата на епископској столици града на Гаргану датује се, према најновијим истраживањима, у године између 537. и 554, а не у период између 491. и 550. како се раније сматрало.¹⁹ Епископ Лаврентије је прелат коме се арханђел Михајло јавио и сну и за чијег је епископата установљено арханђелово светилиште на Гаргану.

Познате су две верзије Живота светог Лаврентија Мајорана.²⁰ Прва, тзв. *Vita Minor*, дело је непотнатог сипонтинског аутора писано у другој половини IX или у X stoleћу, односно у време када је Сипонто још увек био под византијском доминацијом. Друга, тзв. *Vita Maior*, датована је у XI век, када је Сипонто био под норманском управом.²¹ У оба текста чита се да је Лаврентије дошао на епископски трон Сипонта након што су становници овог апулијског града обратили цару Зенону (474-491) са молбом да им пошаље новог прелата, јер је после смрти епископа Филичеа трон сипонтинске епископије остао упражњен дуже од једне године. Василевс је на молбу сипонтинаца одговорио тако што им је упутио Лаврентија, свог рођака. Из Цариграда је Лаврентије „*захваљујући царској доброту понео са собом неизрециво богатство*“, односно две реликвије, руку Светог Стефана и дојку свете Агате.²² По доласку у

¹⁹ A. Campione, *Lorenzo di Siponto. Un vescovo del VI secolo tra agiografia e storia*, *Vetera Christianorum* 41 (2004), pp. 61-82. (за датовање епископата посебно 78, 81)

²⁰ *Acta Sanctorum*, Februarii, II, pp. 56-63. BHL, vol. II, p. 712, nn. 4790, 4791.

²¹ За детаљну анализу обе верзије текста живота епископа Лоренца, као и за њихово датовање види: A. Campione, *Storia e santità nelle due Vitae di Lorenzo vescovo di Siponto*, *Vetera Christianorum* 29 (1992), 169-213.

²² *Acta Sanctorum*, Februarii, II, 58, 60-61.

Сл. 3. Реликвијар свете Анастасије са натписом епископа Доната, Задарска катедрала (фотографија Д. Прерадовић)

Fig. 3 St. Anastasia reliquary with the bishop Donat inscription, Zadar Cathedral (photo D. Preradović)

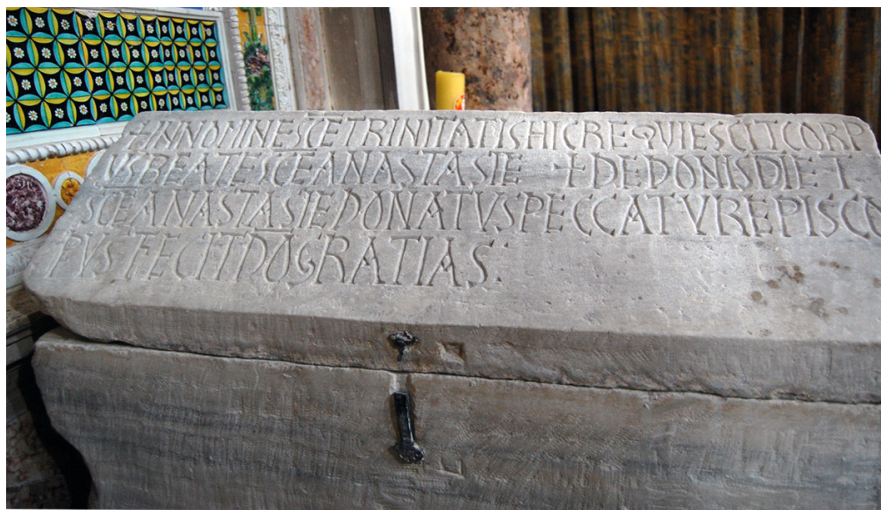
Сипонто, топло поздрављен од клера и лаика, новопридошли епископ, саградио је цркву на месту на којем су „*de navi Martyrum reliquios ferens descendit*“ и посветио је светитељима чије је реликвије донео. Изградња наведене цркве била је почетна тачка важне градитељске активности епископа Лаврентија, који је према тексту „*plures in urbe et extra urbem ecclesias studiut fabricare*“, у које се убрајају чак три светилишта на Монте Гаргану.²³ Међу наведеним бројним црквама, посебно значајна била је црква посвећена светом Јовану Крститељу, препозната као баптистеријум епископског комплекса.²⁴ Ова грађевина била је украшена мозаицима на којима су биле представљене цркве Сипонтинске дијацезе, међу којима и она на Гаргану.²⁵ Према тексту житија епископа Лаврентија осим тога

²³ Acta Sanctorum, Februarii, II, 61.

²⁴ Управо је опис грађевине у сачуваним хагиографијама, где стоји да је црква саграђена „поред катедрале“, навео Емила Бертоа, једног од првих истраживача који се бавио овим проблемом, на закључак да је Претечина црква заправо баптистеријум епископског комплекса. Е. Bertaux, *L'art dans l'Italie méridionale. Tome premier, De la fin de l'Empire Romain à la Conquête de Charles d'Anjou*, Paris 1904, 67. Средњовековна црква Света Марија Мађоре, вероватно, саграђена над баптистеријумом, који је пак према хипотези Кагиана де Азеведа био октогоналан. О овоме види: М. Cagiano De Azevedo, *Nuove note su Santa Maria di Siponto*, Puglia paleocristiana e altomedievale IV, Bari 1984, 1-9; С. Serricchio, *La cattedrale di S. Maria Maggiore di Siponto e la sua icona*, Archivio storico pugliese 39 (1986), 69-100. (поново објављено у С. Serricchio, *Siponto-Manfredonia*, Manfredonia 2004, 92-114).

²⁵ Е. Bertaux, *L'art dans l'Italie méridionale*, 66-67; М. Cagiano De Azevedo, *Le due "Vite" del vescovo Lorenzo e il mosaico "delle città" a Siponto*, Vetera Christianorum, IX (1974), pp. 141-151. (прештампано у Puglia Paleocristiana, III, Bari 1979, 47-57).

Сл. 4. Реликвијар свете Анастасије са натписом епископа Доната, Задарска катедрала (фото. Д. Прерадовић)

Fig. 4 St. Anastasia reliquary with the bishop Donat inscription, Zadar Cathedral (photo. D. Preradović)

што је одобрио пренос реликвија у Сипонто, цар Зенон постао се и да у град пошаље веште уметнике који су извели многобојне мозаике на златној основи као и значајне донације.²⁶

Црква светих Стефана и Агате није са прецизношћу локализована, али не би требало искључити могућност да су делови мозаичног пода откривени у оквиру некрополе Скопа датовани у време око средине VI века, припадали некој црквеној грађевини, можда баш оној коју је саградио епископ Лаврентије.²⁷ О судбини реликвија које се помињу у хагиографији светог Лаврентија нема, међутим, никаквих података.

У Равену, најзначајнију луку Царства на Јадрану и административно седиште ехзархата, знаменити епископ Масимијан пренео је у време Јустинијанове (527-565) владавине из престонице важне реликвије светитеља. Овај епископ, био је у Цариграду 549. године у када су током радова на реконструкцији цркве светих Апостола, откривени саркофази апостола Андреја, Луке и Тимотеја. Том је приликом, Масимијан добио од василевса важне реликвије. Наредне, 550. године, епископ је почео изградњу базилике светог Стефана у Равени, у коју је проложио реликвије многих светитеља, чија имена бележи у IX веку Агнелус из Равене.²⁸

²⁶ Acta Sanctorum, Februarii. II, 58.

²⁷ A. Campese Simone, *Frammenti musivi pavimentali della necropoli Scoppa di Siponto*, in : Atti del IV colloquio dell'Associazione Italiana per lo Studio e la Conservazione del Mosaico / AISCOM. a cura di R. M. Carra Bonacasa e F. Guidobaldi, Ravenna 1997, pp. 513-522.

²⁸ „Collocavit autem hic merita apostolorum et martirum, id est sancti Petri, sancti Pauli, sancti Andreae, sancti Zachariae, sancti Iohannis baptistae, sancti Iohannis euange-

Исти епископ похранио је у реконструисану цркву светог Андреја у Равени браду Светог Андреја која је одсечена са његових моштију уз царско одобрење.²⁹

Нису познати други преноси реликвија са Истока у византијске градове на Јадрану у периоду до IX столећа, када су се услед активизације византијске политике на Јадрану, проузроковане сукобом са Францима на прелазу из VIII у IX век одиграли и други преноси реликвија из Византије у Венецију и градове на источној обали Јадрана, Задар и Котор.

Хронолошки, први у низу јесте пренос реликвија свете Анастасије из Константинопоља у Задар, за који је заслужан знаменити задарски епископ Донат.³⁰ Мада текст *Historia Translationis sancte Anastasie* као годину преноса реликвија наводи 804, овај догађај по свему судећи могуће је датovati у 806. годину, која се поклапа са интервенцијом византијске флоте у Јадрану.³¹ Наиме, након мисије на двору Карла Великог у Диденхофену, задарски епископ Донат упутио се, заједно са венецијанским дуждем, Беатом, у Цариград у својству мировног преговарача између византијског цара Никифора (802-811) и франачког владара, Карла Великог (768-814). У престоници су им грађани Смирне (реч је о грешци у рукопису, где је наместо Сирмијума наведена Смирна) поклонили реликвије свете Анастасије, која примила венац мучеништва у њиховом граду. По доласку у Задар, након путовања морем током којег су се одиграла бројна чуда, млетачки дужд имао је намеру да однесе свете реликвије у своју домовину. Међутим, брод на којем су се налазиле њене реликвије, услед олује није могао отпловити за Венецију. Схвативши да је реч о вољи светитељке да остане у Задру епископ Донат је, праћен клером, монасима, верницима и војницима, унео реликвије свете у град и положио их у катедрални храм посвећен апостолу Петру. Према календару задарске цркве, догађај се одиграо 8. октобра, будући да се управо на тај дан прославља пренос реликвија свете Анастасије. Чуда која су се провиђењем свете Анастасије

---

listae, sancti Iacobi, sancti Thomae, sancti Mathei, sancti Stephani, sancti Vincentii, sancti Laurentii, sancti Quirini, sancti Floriani, sancti Emiliani, sancti Apolenaris, sanctae Agathae, sanctae Eufimiae, sanctae Agnetis, sanctae Eugeniae, qui orent pro nobis.“ *Agnelli qui et Andreas liber pontificalis ecclesiae Ravennatis*. MGH Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI-IX, Hannover, 1878, 72.

²⁹ Исто, 76.

³⁰ О епископу Донату в. Р. Вежић, *Su San Donato, vescovo di Zara*, Hortus Artium Medievalium 8 (2002), 235-40, са старијом литературом.

³¹ Текст је у оригиналу је објављен на два места: *Illyricum sacrum*, vol. V, Venetiis 1765, 34-35; F. Rački, *Documenta historiae Croaticae periodum antiquam illustrantia*, Zagrabiae 1877, 306-310. За анализу текста в. Т. Ведриш, *Historia Translationis S. Anastasiae: Kako (ne)čitati hagiografski tekst?*, in *Hagiologija. Kultovi u kontekstu*, ed. A. Marinković, Т. Ведриш, Zagreb 2008, 39-58. У вези са датовањем преноса в. G. Manojlović, *O godini "Prijenosa sv. Anastasije u Zadar"*, Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva, 3/2 (1901) 104-113; A. Dabinović, *Kada je Dalmacija pala pod jurisdikciju carigradske patrijaršije*, Rad JAZU, 239 (1930), 228-231; N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1971, 306-307; N. Klaić, I. Petricioli, *Proslost Zadra*, vol. II - Zadar u srednjem vijeku do 1409, Zadar 1976, 72. Т. Јивковић, *Црквена организација у српским земљама (рани средњи век)*, Београд 2004, 61-63.

одиграла, резултирала поред бројних донација цркви променом патрона задарске катедрале, која је наместо светом Петру посвећена управо светој Анастасији. О промени посвете сведоче текст познатог тестаментa задарског приора Андрије датован у 918. годину,³² као и спис *De administrando imperio*, византијског цара Константина VII Порфирогенита, настао средином X столећа у којем се у Задру поред реликвија свете Анастасије помињу и мошти светог Кршевана, као и податак о сличности задарске цркве свете Анастасије и цариграског храма посвећеног Богородици Халкопратејској.³³

Вредне светитељкине реликвије чуване су у мермерном реликвијару, у облику саркофага са полопцем на две воде, који се и данас налази у задарској катедрали и који носи три натписа са поменом имена епископа Доната. (сл. 3, 4). Првобитно је реликвијар био смештен, по свему судећи, у капели подигнутој у северном броду катедрале, од које су пронађене камене греде које носе напise у којима се помиње „*грешни епископ Донат*“.³⁴ Истом временском периоду приписују се и друге интервенције изведене у оквиру епископског комплекса, као што је изградња ротонде посвећене светој Троици, али и промене изведене на самој епископској цркви. Том је приликом централна апсида фланкирана ђакоником и проскомидијом, а испод средишње зоне пресбитеријума је саграђена крипта, конфесија, у коју су смештене реликвије три сестре, Агапе, Хионе и Ирене.³⁵ Реликвије три сестре које су венац мучеништва примиле у Солуну, а чија су житије и страдање у вези са оним свете Анастасије, пренео је у Задар, према легенди, епископ Донат, у исто време када и реликвије свете Анастасије.³⁶

Није познато да ли су разлози за избор свете Анастасије за новог патрона Задра, у том тренутку седишта византијске административне у вези са чињеницом да је ова светитељка, која је примила венац мучеништва у Сирмијуму, већ била поштована на ширим просторима Илирика. Временом су се у Задру су се нашле на окупу реликвије светитеља чија су житија и страдање били у вези са светом Анастасијом, што би говорило у прилог чињеници да је реч о осмишљен реликвијарном програму чији је идеатор могао бити епископ Донат.

Готово једновременно још један град на источној обали Јадрана, Котор, дошао је у посед реликвија светитеља такође штованог у Византији, светог Трипуна.³⁷ За разлику од Задра, где је кључну улогу у аквизицији светачких реликвија имао епископ, у потоњем је случају угледни грађанин Котора, Андреаци или Андреа Сараценис. Познати наративи о преносу реликвија,

³² *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae, et Slavoniae*, vol. I, ed. M. Kostrenčić, Zagrabiae 1967, № 21.

³³ Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, ed. Gy. Moravcsik – R. J. H. Jenkins, Washington 1967 (у наставку текста *DAI*), 29: 275-280.

³⁴ P. Vežić, *Luoghi di culto della cattedrale di Zara*, Hortus Artium Medievalium 11 (2005), 275-290, са старијом литературом.

³⁵ P. Vežić, *The early-medieval phase of the episcopal complex in Zadar*, HAM 1 (1995), 150-161.

³⁶ P. Vežić, *Luoghi di culto della cattedrale di Zara*, 280-282.

³⁷ BHL 8336-8340d. У тексту смо задржали локалне називе за светитеље.

Сл. 5. Реликвијар светог Трипуна, Которска катедрала (фото. Д. Прерадовић)

Fig. 5 St. Tryphon reliquary, Kotor Cathedral (photo D. Preradović)

знатно каснијег датума, преносе традицију према којој су венецијански трговци узели тело светог из Кампсаде са намером да га однесу у своју домовину.³⁸ На путу ка Венецији, укотвили су брод у которској луци, и том је приликом Андреаци купио реликвије светог за 200 дуката и златну круну украшену драгуљима. Андреаци је и саградио цркву посвећену светом Трипуну.

Догађај се датује у годину 809. према тексту *Instrumentum Corporis nostri gloriosi Confalonis Santi Tryphonis anno Christi incarnatione octingentesimo nono die decima teria Januarii*, који је објављен у *Illyricum sacrum*. У Котору се чува уломак вероватно архитравне греде са натписом у којем се јавља исти датум, 13. јануар, који помиње и Андреацијева повелја, и у којем се помиње извесни епископ Јован. Уломак ове греде завршава годином које услед необичног епиграфког решења, тумачена као 809, или вероватније 805. година, чиме су ова греда и епископ Јован довођени у непосредну везу

³⁸ Позната су два писана документа у којима се говори о преносу реликвија из Кампсаде у Котор. Први текст наслова *Legenda de miser san Triphone conphalone et protettore della zitade de Cataro* налази се је у рукопису украшеном минијатура који је написан 1466. године у Котору, а који се од XIX века чува у венецијанској библиотеци Марчана (It. XI 196 = (7577)). Овај текст објављен је на више места: *Legenda de miser San Tryphon martire confalon et protector della Cittade de Catharo*, in G. Gelchich, *Storia documentata della Marinerezza Bocchesse*, Ragusa 1889, 81-86; *Писци средњовековног латинитета*, ed. Д. И. Синдик, Г. Томовић, (Књижевност Црне Горе од XII до XIX вијека) књ. I, Цетиње 1996, 22-26 (оригинал), 26-30 (превод). Други текст, данас нажалост изгубљен, публикова је први пут 1800. године под насловом *Instrumentum Corporis nostri gloriosi Confalonis Santi Tryphonis, anno Christi incarnatione octingentesimo nono die decima teria Januarii* у *Illyricum sacrum*, vol VI, Venetiis 1800, 425. Исти текст објављен је и у: I. Stjepčević, *Katedrala sv. Tripuna u Kotoru*, Supplementum VAND, LI (1938), 25. *Писци средњовековног латинитета*, 18-19 (оригинал), 19-20 (превод).

са преносом реликвија светог Трипуна у Котор или пак освећењем цркве њему посвећене.³⁹ Епископ Јован свакако је историјска личност са почетка IX века, али га није могуће са сигурношћу идентификовати са епископом Јованом који је, наводно, присуствовао VII васељенском сабору одржаном у Никеји, 787. године.⁴⁰

Да су се средином X столећа у Котору налазиле реликвије светог Трипуна као и храм посвећен овом светитељу потврђују историјски извори.⁴¹ Познато је такође да је Андреаци историјска личност, будући да је саркофаг са натписом у којем се помињу он и његова супруга, пронађен у непосредној близини северног брода средњовековне катедрале средином XIX века.⁴² На истом простору пронађени су, након разорног земљотреса који је погодио Котор 1979. године, остаци грађевине која се идентификује са црквом који је Андреци саградио у част светог Трипуна.⁴³

За разлику од Задра, где су реликвије свете Анастасије и светих сестара из Солуна, биле смештене у катедралу града, у Котору је светитељу саграђена нова црква али није познато на ком су се месту унутар овог храма налазиле реликвије. У Котору је сачуван мермерни ковчежић, реликвијар, за који се сматра да је првобитни реликвијар светог Трипуна.⁴⁴ (сл. 5) Овај мермерни саркофаг са поклопцем на две воде, посве сличан оном у којем се чувају драгоцене реликвије свете Анастасије, нешто скромнијих димензија и мермера сивкасте боје и лишен било каквог украса и натписа, био је у XVII веку у северном броду катедрале о чему сведочи извештај који је оставио Марин Драго, приликом епископске визитације Котору, 5.

³⁹ О наведеној греди постоји обимна библиографија која је у целости наведена у: *Zagovori svetom Tripunu. Blago kotorske biskupije*, katalog izložbe održane u Galeriji Klovićevi dvori 14. prosinca 2009-14. veljače 2010, Zagreb, kat. br. 23, str. 106. (M. Zornija)

⁴⁰ Име которског епископа Јована, забележено је на само једном списку епископа, каснијег датума, који су присуствовали последњој сесии сабора и то на последњем месту, а који је објавио Дарузе. Овог епископа нема међутим у недавно објављеним списима овог сабора. J. Darrouzès, *Listes épiscopales du concile de Nicée (787)*, REB, 33 (1975), 25, 68; *Concilium Vniversale Nicaenum Secvndvm. Concilii Actiones I-III*. Ed. E. Lamberz, Berolini-Novii Eboraci 2008.

⁴¹ DAI, cap. 29: 271.

⁴² Андреацијев саркофаг данас се налази у катедрали светог Трипуна у Котору. О проналаску саркофага: G. Gelcich, *Memorie storiche sulle bocche di Cattaro*, Zara 1880, 43, n. 3; T. G. Jackson, *Dalmatia the Quarnero and Istria with Cettigne in Montenegro and the Island of Grado*, vol. III, Oxford 1887, 44, fig. 76; I. Stjepčević, *op. cit.*, n. 7. За натпис на саркофагу: J. Ковачевић, *Средњовековни епиграфски споменици Боке Которске*, Споменик СП (1953), 41-45; О саркофагу: N. Jakšić, *Pre-romanesque sarcophagi in early Medieval Dalmatia*, Hortus Artium Medievalium 10 (2004), 7, који, међутим, преврћа чињеницу да је поклопац каснијег датума.

⁴³ J. Martinović, *Prelogmena za problem prvobitne crkve svetog Tripuna u Kotoru*, PPUD 30 (1990), 5-27. J. Martinović, *Najstariji sakralni objekti u Kotoru*, Glasnik Crnogorske akademije nauka i umjetnosti, odjeljenje umjetnosti, 11 (1992), 167-197. M. Čanak-Medić, *Katedrala svetog Tripuna u Kotoru*, u *Zagovori svetom Tripunu*, 50; M. Čanak-Medić, Z. Čubrović, *Katedrala svetog Tripuna u Kotoru*, Kotor 2010, 19-41.

⁴⁴ *Zagovori svetom Tripunu*, kat. br. 1, str. 91 (M. Zornija)

Сл. 6. Медаљон са представом светог Зенобије, реликвијар главе светог Влаха, Дубровачка катедрала (фото: документација Народног музеја у Београду)

Fig. 6 Medallion with the representation of St. Zenobius, head reliquary of St. Blaise, Dubrovnik Cathedral (photo Documentation of the National Museum in Belgrade)

новембра 1688. године. У овом извештају је забележено да се у мермерном ковчегу налазио мањи дрвени ковчежић у којем су се налазиле реликвије светог.⁴⁵

Почетком IX stoleћа почиње да се конституише и сакрална топографија Венеције. Након што је, у време Ањела Патерципација (811 – 827), дуждево седиште пресељено на Риалто саграђена је, вероватно између 811. и 814. године, прва капела у дуждевој палати која је била посвећена светом Теодору, једном од светитеља заштитника византијске војске⁴⁶ Доцније легенде су оснивање капеле приписале Јустинијановом генерелу Нарзесу,⁴⁷ у којима је вероватно изражено, мада контаминирано, сећање на патрицију Никиту који је био на челу византијске флоте 806. године, чијом је интервенцијом успостављена византијска доминација над средњим и северним Јадраном.⁴⁸ Изградњу капеле светог Теодора није могуће довести у везу са преносом корпоралних реликвија овог светитеља у град на лагунама. Реликвије Светог Теодора Стратилата донете су из Цариграда у Венецију тек 1267. године и смештене у цркву Христа Спаситеља, где се и данас налазе.⁴⁹

⁴⁵ Документ се чува у бискупском архиву Котора (XXII (15), 8). На овом месту наведен је према: I. Stjerčević, *Katedrala sv. Tripuna u Kotoru*, Supplementum VAHD, LI (1938), 29 (текст на српско-хрватском), п. 185 (оригинални текст).

⁴⁶ Почетком IX века још увек није био удвојен култ светог Теодора. Тек у другој половини истог stoleћа култ светог Теодора поделиће се на култ Стратилата и Тирона. N. Oikonomidès, *Le dédoublement de st. Théodore et les villes d'Euchaïta et d'Euchaneia*, AB 104 (1986), 327-35.

⁴⁷ *Andreae Danduli ducis Venetiarum Chronica per extensum descripta aa. 46–1280 d. C.*, ed. E. Pastorello, *Rerum Italicarum Scriptores* 12/1, Bologna, 1939, V, 11.

⁴⁸ Ioannes Diaconus, *Istoria Veneticorum*, in: *Cronica*, ed. G. Fedalto e L.-A. Berto, (Corpus scriptorum ecclesiae Aquileiensis XII/2) Aquileia, 2003, lib. II, 25. D. M. Nicol, *Byzantium and Venice. A study in Diplomatic and Cultural Relation*, Cambridge 1988, 23.

⁴⁹ Текст преноса реликвија чита се у *Translatio s. Theodori Martyris Venetias an. 1267* (BHL 8082). О реликвијама светог Теодора у Венецији види: E. Morini, *Note di lipsanografia veneziana*, *Bizantinistica*, serie seconda, 1 (1999), pp. 193-197.

Прве корпоралне реликвије које су доспеле у Венецију биле су реликвије светог пророка Захарије.⁵⁰ Реликвије су биле део поклона које је године 819. византијски цар Лав V Јерменин (813-820) посредством дипломатских емисара упутио византијском дужду Ањелу Патерципацију. Реч је о једном од првих забележених примера укључивања реликвија у дипломатске поклоне византијских делегација.⁵¹ Поред реликвија светог Захарије, тада су у град на лагунама из престонице донете и честице Часног Крста, као и фрагменте одежди Христа и Богородице.⁵² Дужд Јустинијан Патерципације (827-829) је 827. године установио је манастир посвећен светом Захарији, што је могуће закључити на основу текста његовог тестаментa.⁵³ На истом месту наведено је и да се манастир налази источно од дуждеве палате. Према хроници Андеје Дандола византијски је василевс том приликом послао и градитеље из Константинопоља како би саградили цркву у коју ће бити похрањене реликвије. Значај који је ова црква имала током средњег века огледа се у чињеници да је црква Светог Захарија маузолеј осам венецијанских дуждева.

Једна од најпознатијих *furta sacra* трајно је обележила венецијанску историју и снажно се урезала у њен идентитет. Наиме, непосредно по одржавању Синода у Мантови (827) током којег је кулминирао сукоб патријаршијских седишта у Граду и Аквилеји, у Венецију су из Александрије пренете реликвије апостола Марка. Према традицији апостол Марко је донео хришћанску реч на северни Јадран и рукоположио првог епископа Аквијеле светог Ермагору. У VI веку су, као последица варварске најезде, црквено седиште и реликвије првог епископа Аквилеје, Ермагоре, пренесене у оближњи Градо. У катедралном храму Града чувао се и тзв. трон светог Марка, наводно поклон цара Ираклија (610-614), трон који је својевремено из Александрије у Константинопољ пренела света Јелена, мајка цара Константина.⁵⁴ Аквизицијом реликвија светог апостола 828. године, Венецијанци су у први план истакли независност њихове цркве од седишта у Граду, односно Аквилеји, која је у том тренутку била под франачком влашћу. Симболично, овим чином, венецијанска црква ослободила се зависности од франачке, византијске, па чак и превише снажне везе са римском црквом. Свети Марко преузео је од светог Теодора место заштитника града на лагунама.

Те 828. године када је тело светог Марка пренето у Венецију, граду Дубровнику су, према Николи Рањини, Венецијанци који су

⁵⁰ Реликвије Захарије пренете су Цариград 415. године, заједно са реликвијама Јосиповим, сина Јаковљевог у похрањене су у Свету Софију која је тада поново освећена.

⁵¹ H. A. Klein, *Eastern Objects and Western Desires* 2004, 289 (it is not until the ninth century that reliques are specifically recordet among gifts carried by Byzantine diplomatic delegations)

⁵² *Documenti relativi alla storia di Venezia anteriori al mille*, I, ed. R. Cessi, Padova 1942, № 52; E. Morini, *Note di lisanografia veneziana* 178-81.

⁵³ *Documenti relativi alla storia di Venezia anteriori al mille*, № 52, 93-99.

⁵⁴ О трону светог Марка у Граду: A. Grabar, *La sedia di San Marco à Venise*, Cahiers Archéologiques, VII (1954), 19-34.

Сл. 7. Реликвијар главе светог Влаха, Дубровачка катедрала (фото. Д. Прерадовић)

Fig. 7 Head reliquary of St. Blaise, Dubrovnik Cathedral (photo D. Preradović)

пловили од Леванта ка домовини поклонили икону Богородице са Христом „*derinta a mano Greco*“ и 100 дуката за изградњу цркве посвећене Богородици.⁵⁵ Према Рањини реч је о цркви Свете Марије од Каштела.⁵⁶ Ова легенда забележена у XVI веку, уклапа се у бројне легенде о чудотворним Богородичиним иконама које су водиле порекло из Византије,⁵⁷ и свакако не осликава реални историјски догађај из IX века. Поуздано се, међутим, зна да је у овом граду средином X века поштован свети Панкратије, чије су реликвије биле похрањене у цркви Светог Стефана Првомученика.⁵⁸ Заједно са римским мучеником у Дубровнику били поштовани и други светитељи пореклом из Рима, чије је реликвије у Дубровник донео Радослав Бело, легендарни оснивач града, како о томе говоре наративни извори из доцнијег периода.⁵⁹ Култови ових светитељи временом су пали у сенку новопридошних култова са Истока. Наиме, на прелазу између X у XI век, у Дубровнику се појавио слој култова светитеља из Византије, пре свих светог Влаха, епископа и мученика из Себастеје, који се и данас слави као заштитник тог далматинског града.

⁵⁵ *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*, MSHSM 14, digessit Speratus Nodilo, Zagabriae 1883, 196.

⁵⁶ О овој икони у Дубровнику види: Р. Knezović, *Dubrovačka gospina svetišta 17. stoljeća prema Atlas Marianus W. Gumppenberga*, *Anali Dubrovnik* 43 (2005), 81-84.

⁵⁷ О чудотворним иконама Богородице произишлим испод кучице јеванђелисте Луке види: М. Bacci, *Il pennello dell'evangelista. Storia delle immagini sacre attribuite a san Luca*, Pisa 1998.

⁵⁸ DAI, cap. 29: 235-236.

⁵⁹ *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*, 3, 173.

Према стиховима дубровачког песника Милеција које бележи у својој хроници Никола Рањина, године 1012. године, извесни кормилар имена Фротино донео је из Егеје у Киликији у Дубровник реликвије светих Зенобија и Зенобије.⁶⁰ Зенобије је био епископ Егеје, града у Киликији, страдао током прогона за време Диоклецијана. У мучеништву га је пратила сестра Зенобија.⁶¹ Егеја је била седиште њиховог култа са светилиштем њима посвећеним у којима су и били сахрањени.⁶² Познато је такође да је у Цариграду већ у VI столећу њима било посвећено једно светилиште.⁶³ Њихове су реликвије похрањене у дубровачку катедралу, а о њиховом штовању у Дубровнику сведочи и лик светог Зенобије у медаљону изведеном у емаљу на реликвијару главе Светог Влахе, који је Мирковић датовао у крај XI почетак XII века.⁶⁴ (сл. 6)

Пишући о години 1012. анонимни аналита дубровачке историје не помиње долазак реликвија светих Зенобија и Зенобије у Дубровник, већ бележи да је те 1012. године извесни Грк донео у Дубровник главу светог Влаха за коју је добио 500 дуката (сл. 7).⁶⁵ Одакле је дошао овај Грк и одакле је донео главу светитеља у тексту није прецизирано. Свети Влахо почео се штовати у Дубровнику године 971, када је чудотворном интервенцијом спасио град од напада венецијанске флоте. Наредне. 972. године, грађани Дубровника су почели изградњу цркве посвећене том светитељу.⁶⁶ Рањина, који и овом приликом преузима податке из Милецијевићевих стихова, доноси другачији наратив о чудесном проналаску главе светог Влахе. Према овом аутору глава севастијског епископа пронађена је 1026. године на Жањицама, заједно са телима локалних бококоторских мученика Лаврентија, Адреје и Петра. Наиме, ти су мученици објавили су своје гробно место једној которански у сну молећи је да одатле буду пренесени. Како јој њени суграђани нису поверовали, она се обратила Дубровчанима који су се вођени архиепископом Виталисом који су на објављеном месту пронашли осим моштију тзв. Петиловјенаца и главу светог епископа из Севастеје, које су пренели у свој град и похранили их у цркву Светог Стефана Првомученика.⁶⁷ Рањина, међутим, ипак оставља могућност

⁶⁰ *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*, 208.

⁶¹ PG 115, coll. 1309-1318; BHG 1884-85;

⁶² P. Maraval, *Lieux saints et pèlerinages d'Orient. Histoire et géographie. Des origines à la conquête arabe*, Paris 2004², 354.

⁶³ R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin. Première partie. Le siège de Constantinople et le Patriarcat oecuménique. Tome III, Les églises et les monastères*, Paris 1953, 141.

⁶⁴ Л. Мирковић, *Реликвијари моштију Св. Влаха*, Споменик СКА LXXXI/63 (1935), 41, сл. 7.

⁶⁵ *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*, 27.

⁶⁶ Исто, 20-22, 201-202. О првобитној цркви светог Влаха: Ž. Peković, *Dubrovnik : Nastanak i razvojsrednjovjekovnoga grada/Dubrovnik : La fondation et le développement de la ville*, Split 1998, 90-92.

⁶⁷ *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*, 210-211.

да је глава светитеља доспела у град и другим путем наводећи да „неки кажу да је главу светог Влаха донео неки Грк са Леванта, које је даровано 500 дуката“.⁶⁸

Inventio главе светог Влаха догодио се непосредно пошто је Виталис, епископ Дубровника, 1022. године, примио од папе Бенедикта VII булу којом дубровачка црква уздигнута на ранг архиепископије, под чијом су јурисдикцијом биле епископије Котора, Бара и Улциња. Према Беламерићу, translације реликвија светог Влаха у Дубровник биле су део програма формирања локалног пантеона који је осмислио први дубровачки архиепископ. Првом дубровачком архиепископу, приписује се и *inventio* свете Пеленице, пелена Христових, које је према традицији у Дубровник донео свештеник из Албаније године 843. Реликвија се налазила у цркви светог Вите, коју је архиепископ Виталис порушио како би на истом месту изградио палату, и том је приликом пронађена Христова реликвија, која је била сакривена дуги низ година. Догађај се датује у 1040. годину.⁶⁹ Наиме, света Пеленица је чувана у Богородичином манастиру, у којем је опатица била сестра архиепископа Виталиса. Главни празник овог манастира био је Пурификација Богородице (у православном календару Сретење Господње), који се прославља 2. фебруара, док је свети Влахо празнован наредног дана, 3. фебруара, чиме је формиран континуитет у прослављању главних градских светиња.⁷⁰

Истог датума, 3. фебруара, у оближњем Котору прославља се празник светог Трипуна. У овој коинциденцији, као и у чињеници да легенда о проналаску главе укључује и становнике Котора, који су услед неповерења према суграђанки испустили могућност да дођу у посед реликвија како локалних мученика тако и главе светог Влахе, могуће је видети ривалитет који је постојао између та два јужнодалматинска града. Треба, међутим, имати на уму да је текст легенде забележен у XVI веку, те је стога потребно тумачити га у контексту времена у којем је настао.

Непобитна је чињеница да је свети Влахо изабран за градског заштитника у време када је Дубровник постао седиште истоимене византијске теме, чиме је показано да су приликом избора дубровачког патрона политички разлози превагнули над еклезијалним.⁷¹ Упркос чињеници да је папа уздигао дубровачку цркву на ранг архиепископије, почетком XI

⁶⁸ Исто 211.

⁶⁹ За детаљну анализу легенди у вези са овом реликвијом и њеним открићем у Дубровнику види: R. Gyug, *The Church of Dubrovnik and the Panniculus of Christ: Relics between East and West (and Men and Women) in Medieval Dalmatia*, in *Medieval Cultures in Contact*, ed. R. Gyug, Fordham University Press 2003, 59-84.

⁷⁰ J. Belamarić, *Sveti Vlaho i dubrovačka obitelj svetaca zaštitnika*, in Idem, *Studije iz srednjovjekovne i renesansne umjetnosti na Jadranu*, Split 2001, 173-174, 179-80.

⁷¹ О томе да су управо политички разлози били ти који су одредили избор светог Влаха за патрона Дубровника види: A. Badurina, *Motivi izbora sv. Vlahu za patrona grada Dubrovnika*, PPUD 21 (1980), Fiskovićev Zbornik I, 142-47. О политичкој вредности култа светог Влаха види: Z. Janeković Römer, *Sveti Dujam i sveti Vlaho: uporište metropolije i uporište Republike*, у: *Hagiologija. Kultovi u kontekstu*, ed. A. Marinković, T. Vedriš, Zagreb 2008, 123-39.

века у Дубровнику је дошло до преваге култова источњачких светитеља над онима римског порекла. Чињеница је и да је глава светог Влахе у XI столећу била поштована у цркви Богородице Фарске у Цариграду, из које је око 1200. године пренета у угледни престонички Пантократоров манастир, где ју је видео руски ходочасник Антоније из Новгорода, није била препрека да она у исто то време буде поштована и у Дубровнику.⁷²

У Дубровнику, као ни у дугим градовима о којима је на овом месту било речи, није био присутан култ локалног светитеља, мученика или проповедника, заштитника грађана и њиховог посредника на небу.⁷³ Стога су се у овим градовима са временом развили култови светитеља, како оних општехришћанских тако и култови светитеља који су уживали посебан статус на одређеним територијама али и култови светитеља односно реликвија који су у ове градове пренети са других, мање или више удаљених места. У Апулији су били развијени култови епископа, како протоепископа, светог Леуча из Бриндизија, тако и прелата који су имали посебног удела у историји ове провинције у VI столећу попут Сабина из Каносе. Временом је и Лаврентије, епископ Сипонта проглашен за светитеља. Када је Сипонто у потпуности опустошио у земљотресима, у XIII веку, култ овог светитеља пресељен је у новоосновани град Манфредонију, чији је он и данас заштитник. Са друге стране, нестанком града Сипонта, угасио се и култ светих Стефана и Агате. У Јужној Италији чак ни у периоду активације византијске доминације и основања теме Лонгобардије, крајем IX века,⁷⁴ није дошло до посебног развоја култова светитеља са Истока, нити до преношења њихових реликвија у јадранске градове. Ови градови под византијском доминацијом, и црквом под папском јуриздикцијом, били су индиферентни и према култовима грчких и итало-грчких светитеља из Сицилије, Калабрије, Луканије и Салента који су били прослављани и поштовани у ортодоксним монашким заједницама.⁷⁵

⁷² У византијској престоници су, чини се, постојале две цркве посвећене светом Влаху. R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin. Première partie*, 69-70; Године 1247. глава светог Влахе до које је успео да дође француски краљ Луј IX положена је у Sainte-Chapelle у Паризу. B. Flusin, *Les reliques de la sainte Chapelle et leur passé impérial à Constantinople*, in: *Le trésor de la Sainte Chapelle*, ed. J. Durand et M.-P. Laffitte Paris, 2001, 20-33.

⁷³ О овом феномену постоји обимна библиографија из које издвајамо: J.-C. Picard, *Le souvenir des évêques : sépultures, listes épiscopales et culte des évêques en Italie du Nord des origines au Xe siècle*, Bibliothèque des Ecoles françaises d'Athènes et de Rome 268, Rome 1988; P. Golinelli, *Il comune italiano e il culto del santo cittadino*, in *Politik und Heiligenverehrung im Hochmittelalter*, ed. J. Petersohn, Sigmaringen 1994, 573-593.

⁷⁴ О оснивању теме Лонгобардија са седиштем у Барију види: V. Von Falkenhansen, *La dominazione bizantina nell'Italia meridionale dal IX all'XI secolo*, Bari 1978, 23-25.

⁷⁵ О светитељима у јужној Италији и Сицилији: G. da Costa-Louillet, *Saints de Sicile et d'Italie méridionale aux VIIIe, IXe et Xe siècles*, Byzantion, 29-30/1959-60 (1960), pp. 89-173. E. Follieri, *Il culto dei santi nell'Italia greca*, in: *La chiesa Greca in Italia dall'VIII al XVI secolo*, Atti del convegno storico interecclesiale, (Italia Sacra, 20-21) Padua, 1972, vol. II, 553-78; Eadem, *I santi dell'Italia greca*, in: *Histoire et culture dans l'Italie byzantine : acquis et nouvelles recherches*, sous la direction de A. Jacob, J.-M. Martin et G. Noyé, Collection de l'École Française de Rome, 363, Rome 2006, 95-126.

Сасвим је другачија ситуација била у Далмацији, где је успостављање византијске политичке доминације означило и појаву новог културалног слоја.⁷⁶ У Задру, Котору и Дубровнику светитељи чије је култ уведен (након што су њихове реликвије пренете у ове градове) временом су постали градски патрони. Престиж Сплита, који је баштинио реликвије светитеља мученика из Салоне, епископа Домнија и Анастасија Фулона, Задар није могао досегнути. Међутим, Донат, епископ седишта византијске администрације у Далмацији, постао се да у град пренесе из Цариграда реликвије сирмијумске мученице Анастасије. Култ ове светитељске у Задру био је, по свему судећи, нуклус око којег се формирао локални пантеон. У којој мери је реч о култу изричито везаном за Задар који се није ширио ван периметра његовог агера на суседне градове под византијском доминацијом или на територију која је се налазила у саставу хрватске државе, сликовито се показује на примеру култова светитеља штованих у оближњем Нину. У овом хрватском граду, који је мање од 20km удаљен од седишта византијског стратега у Задру, у IX је веку поштовани су свети Анселмо, наводно Христов ученик, Ђакон Амброђо и Марчела, слушкиња свете Марте, која је из Галије дошла у Илирикум како би узела удела у његовој христијанизацији заједно са поменутиим Анселмом и Амброђом. Мада је временом култ свете Анастасије пао у сенку светог Кршевана, којег је локална традиција из свештеника претворила у светог ратника, она се и данас поштује као градски копатрон.⁷⁷

Убрзо по доласку реликвија светог Трипуна у Котор овај је светитељ постао заштитник града. О вредности његових реликвија за Которане, али и о све већем значају које су имале реликвије светих у средњем веку сведочи епизода са бугарским царем Самуилом (997-1014), који је приликом напада на Котор крајем X столећа из града однео и реликвије светог Трипуна.⁷⁸ Становници Котора затражили су од византијског цара да им помогне да се реликвије њиховог заштитника врате у Котор, што се убрзо и догодило.⁷⁹ Године 1166. освећена је у Котору нова катедрала посвећена Светом Трипуну. Временом је слава овог светитеља превазишла границе Которске дијачезе. Када је у XV столећу у Венецији освећена Скуола дељи Скјавони за њене патроне изабрани су свети Јероним, Ђорђе и Трипун, а

⁷⁶ О византијској политици реликвија на северном Јадрану у првој половини IX века: J. Osborne, *Politics, diplomacy and the cult of relics in Venice and the northern Adriatic in the first half of the ninth century*, *Early Medieval Europe*, 8/3, (1999), 369-86. О културалним слојевима у Далмацији током раног средњег века: Д. Прерадовић, *Култови светитеља у византијским градовима на источној обали Јадрана (VI-IX век)*, у Ниш и Византија, Зборник радова X, ур. М. Ракоција, Ниш 2011, 532-535.

⁷⁷ О ривалству између свете Анастасије и светог Кршевана у Задру види: Т. Vedriš, *Communities in conflict. The rivalry between the cults of Sts Anastasia and Chrysogonus in medieval Zadar*, *Annual of Medieval Studies at CEU*, 11 (2005), 29-48.

⁷⁸ О нападу бугарског цара Самуила на Далмацију: С. Пириватрић, *Самуилова држава*, Београд 1997, 105; Т. Живковић, *Поход бугарског цара Самуила на Далмацију*, ИЧ 49 (2003), 9-24.

⁷⁹ Ова епизода забележена је у тексту *Legenda de miser San Tryphon*: ур. нап. 38.

једна од слика које красе ову Скуолу, приписана Карпачовој ботеги, приказује највеће чудо светог Трипуна, Истеривање демона из кћери императора Гордијана.⁸⁰

Dubravka Preradović

TRANSLATIONS OF THE RELICS FROM THE BYZANTINE EMPIRE IN THE
ADRIATIC BETWEEN THE 6TH AND THE 11TH CENTURY

The article discusses the transfer of sacred relics from the Byzantine Empire in the cities on the Adriatic coast, in the period between the Justinian reconquest and the epilogue of Byzantine domination in the Adriatic during the eleventh century.

Vast building activity of bishop Maximian of Ravenna includes as well the transfer of saints relics from the capital of the Empire to the most important byzantine port of the Adriatic. It is known from his hagiography that bishop of Siponto, Lorenzo, came in Apulia from Constantinople. Prelate brought with him relics of St. Stephen the First Martyr and St. Agatha, and constructed the church in their name in his new diocese. Thanks to the latest researches episcopate of the bishop Lorenzo is datable in the second quarter of the 6th century.

At the beginning of the 9th century the new economic, social, political and religious circumstances had provoked, after more than two centuries of silence, the activation of the Byzantine in the Adriatic. This activation was followed by the translations of the relics of saints and by the introduction of the cults of saints originating from Byzantium. It was in that peculiar moment that the relics of St. Anastasia were brought in Zadar (806?), of St. Tryphon in Kotor (809) and the relics of St. Zacharias the prophet in Venice (819). These translations are of particular interest since they reflect different models of the acquisition of sacred relics. It was bishop Donatus who is meritorious for the translation of saint Anastasia relics from the byzantine capital to Zadar. Kotor acquired earthly remains of saint Tryphon by virtue of the nobleman Andreaci who bought the precious relics from Venetian merchants. Of the particular interest is arrival of the relics of St. Zacharias in Venice. In 819, Byzantine diplomatic delegation brought to the Venetian Doge gift sent to him by the iconoclast Emperor Leo V the Armenian. This donation contained relics of St. Zacharias, the particles of the Holy Cross, as well as fragments of the vestments of Christ and the Virgin Mary, that is, as far as is known today, one of the first recorded examples of relics included in the Byzantine diplomatic gift.

Relics of St. Zenobius, martyr bishop of the city of Aegea in Cilicia and his sister, Zenobia were brought in Dubrovnik in the year 1012. In about same time Dubrovnik became the seat of eponymous Byzantine *thema*. In 1022 pope Benedict VII raised ecclesiastic seat of Dubrovnik at the rank of archbishopric. It was in such circumstances that the city chose for the patron St. Blaise, bishop and martyr from Sevastea. His head, according to the local tradition, was found in the 1026 in the Bay of Kotor, from where it has been transferred to Dubrovnik.

Above studied cases of translation of saints relics are interpreted in the context of Byzantine relic policy.

---

⁸⁰ О овом платну: A. Gentili, *Le storie di Carpaccio*, Venezia 1996, 56-59.

